

ПІДСТАВИ Й УМОВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Статтю присвячено проблемі визначення підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Здійснено аналіз думок учених, які досліджували підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності загалом та у зв'язку з дійовим каяттям зокрема. Відмінність у поглядах, перш за все, пов'язана з неоднаковим розумінням правової природи сутності підстав та умов, з якими законодавець пов'язує застосування інституту, що розглядається. На основі проведеного дослідження висловлено власне бачення щодо таких юридично значущих категорій, якими є підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям особи.

Ключові слова: дійове каяття, звільнення, кримінальна відповідальність, підстави, умови.

I. Вступ

Важливим моментом у межах досліджуваного інституту є підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, оскільки від цих базисних категорій залежить безпосередньо правозастосування норм про дійове каяття, їх практична реалізація. Проблемам визначення підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям приділяти увагу такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Х. Алікперов, Ю. Баулін, В. Горжей, Е. Дадакаєв, В. Єгоров, О. Житний, В. Кушнар'єв, І. Петрухін, В. Тертишник, Д. Філін, П. Хряпинський та ін. Але на сьогодні слід констатувати, що навколо підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям склалася дуже неоднозначна ситуація. Це пояснюється тим, що на цей момент у юридичній літературі немає єдиної думки як щодо змісту підстав і умов звільнення, так і щодо їх класифікації.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити підстави й умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

III. Результати

Так, Р. Матюшенко до підстав зараховує: вчинення злочину вперше й невеликої тяжкості; до умов: сприяння розкриттю злочину, відшкодування завданих збитків або усунення шкоди [1, с. 99]. Якщо навіть і погодитись щодо поділу умов і підстав, то вважаємо, що автор загубив ще одну умову щодо звільнення у зв'язку з дійовим каяттям – щиросерде каяття.

Набагато ширше, із чим не можна погодитись, тлумачить підставу інший вітчизняний учений-юрист В. Тертишник, на думку якого, "підставою для звільнення від кримі-

нальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям є:

- вчинення злочину вперше;
- вчинення злочину невеликої тяжкості;
- посткримінальна поведінка особи, яка включає всі ознаки дієвого каяття: щире розкаяння, активне сприяння розкриттю злочину, відшкодування збитків та усунення заподіяної шкоди, а також здійснення інших дій, що свідчать про непотрібність кримінального покарання" [2, с. 109–110].

Занадто розширеного змісту підставам надає і Д. Філін, який учинений злочин, що має певні властивості (учинений вперше, невеликої, середньої тяжкості), а також післязлочинну поведінку особи, зараховує до підстав звільнення від кримінальної відповідальності [3, с. 149].

Якщо так, то постає цілком доречне питання: що автори відносять до умов такого звільнення?

Деякою мірою непослідовність у визначенні підстав і умов простежується й у постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12. У п. 2 постанови підставою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та дійовим каяттям визначено певну поведінку особи після вчинення злочину, яку заохочує держава (примирення винного з потерпілим та дійове каяття відповідно). Умовою звільнення є вчинення злочину вперше, невеликої тяжкості тощо. У п. 4 постанови зазначено, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням може відбутися лише за наявності передбачених у ст. 46 КК підстав (виділено нами – П.С.) [4, с. 22–24].

У російській літературі, де цей інститут був запроваджений на п'ять років раніше, стосовно змісту цих понять також немає єдності думок. Так російський учений Е. Дадакаєв

усі перелічені в нормі КК елементи дійового каяття, а саме: а) злочин вчинено вперше; б) учинено злочин невеликої тяжкості; в) явка з повинною; г) сприяння розкриттю злочину; д) відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, – називає підставами звільнення від кримінальної відповідальності [5, с. 72].

В. Горжей як підстави виділяє вчинення злочину вперше й невеликої тяжкості, умовами – післязлочинну діяльність винного [6, с. 17–22]. Причому в цій же праці сприяння розкриттю злочину (одного з елементів післязлочинної поведінки) автор називає підставою [6, с. 22]. До речі, ототожнює підстави й умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям і професор І. Петрухін [7, с. 25]. Думається, що це, все ж таки, механічно.

В. Головачанський і А. Медведєв, навпаки, до умов відносять:

- учинення злочину вперше;
  - учинення злочину невеликої тяжкості.
- Підставами, на думку авторів, є:
- добровільна явка з повинною;
  - сприяння розкриттю злочину;
  - відшкодування спричиненого збитку або усунення спричиненої шкоди [8, с. 26–27].

Схожої думки й В. Кушнарьов, який до умов відносить відсутність в особі судимості і вчинення нею злочину невеликої тяжкості [9, с. 12–16].

Х. Алікперов, розглядаючи звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, виділяє такі підстави:

- а) учинення злочину вперше;
  - б) злочин належить до категорії невеликої тяжкості;
- та умови:
- а) добровільна явка з повинною особи, яка вчинила злочин;
  - б) сприяння розкриттю злочину;
  - в) відшкодування збитку чи усунення іншим способом шкоди, заподіяної вчиненням злочином [10, с. 17].

До такого розуміння підстав і умов критично ставиться В. Єгоров, який зазначає, що поданий підхід далеко не безперечний, тому що під підставою варто розуміти причину, тоді як під умовою – певні вимоги, з яких варто виходити. Іншими словами, підстава являє собою причину, що лежить в основі прийнятого рішення, тобто в контексті розглянутої проблеми таким є відпаданню небезпеки злочину чи особи, що його вчинила. Умови являють собою набір певних вимог, наявність яких свідчить про достатність підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності. У зв'язку із цим названі Х. Алікперовим обставини, як зазначає автор, є тільки умовами звільнення від кримінальної відповідальності. Вони у своїй сукупності свідчать про наявність відповідної

підстави, а саме відпаданню суспільної небезпеки особи, яка вчинила злочин. Таким чином, автор робить висновок, що підставою для застосування норми про дійове каяття є відпаданню небезпеки винного, а умовами, що про це свідчать, є вчинення злочину невеликої тяжкості, уперше, щире каяття, сприяння розкриттю злочину, відшкодування збитку чи усунення заподіяної шкоди. Інше рішення розглянутої проблеми, по суті, означає фактичне змішання двох самостійних категорій, що істотно ускладнює їх розуміння [11, с. 98–99]. На підтвердження своєї позиції В. Єгоров наводить думку, висловлену щодо цього С. Келіною, яка вказувала на необхідність поділу таких понять, як підстава й умова звільнення від кримінальної відповідальності. При цьому вона обґрунтовано зазначає, що умови являють собою фактичні обставини, що свідчать про наявність підстав [12, с. 48].

Розбіжність у поглядах стосовно змісту підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності, існували й під час розгляду інституту порук у кримінальному процесі. Так, одні автори відносять обставини, перелічені в диспозиції норми, до підстав закриття справи з переданням на поруки [13, с. 13], інші називають їх умовами [14, с. 8]. А. Дубинський, підтримуючи останніх, указує, що в законодавстві названо умови передання на поруки, які у своїй сукупності утворюють підставу для закриття провадження. Якщо відсутня хоча б одна з умов передання на поруки, то відсутня й підстава для закриття кримінального провадження [15, с. 90–84]. В. Ковальов, розглядаючи інститут закриття кримінальних проваджень із переданням особи на поруки, обставини (учинення злочину невеликої суспільної небезпеки, визнання своєї вини тощо) визнає умовами [16, с. 36–42].

Проблема визначення підстав і умов щодо звільнення від кримінальної відповідальності інституцій, що розглядаються, пояснюється ще й відсутністю єдиного підходу до розуміння підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності взагалі.

Так, Л. Кривоченко під підставами звільнення від кримінальної відповідальності розуміє можливість виправлення й перевиховання особи без реалізації кримінальної відповідальності [17, с. 14].

На думку В. Скибицького, підставою звільнення є невелика ступінь суспільної небезпечності особи, що звільняється, і можливість виправлення або перевиховання особи без відбування покарання [18, с. 48–49].

Т. Леснієвські-Костарева, підтримуючи В. Сверчкова, який стверджує, що загальні підстави звільнення альтернативно складаються із суб'єктивних (відсутність, втрату або зниження небезпечності особи для сус-

пільства) і об'єктивних (втрата або зниження шкідливості вчиненого діяння до моменту звільнення) ознак, наголошує на тому, що законодавець при регламентації практично всіх видів звільнення використовує обидві підстави в їх сукупності [19, с. 195].

Уважаємо, для того, щоб визначитися із суттю цих понять, необхідно дослідити їх лексичне значення. Великий тлумачний словник сучасної української мови так пояснює значення цих понять.

Підстава – це головне, на чому базується, ґрунтується, ґрунтується, що-небудь. Те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка і т. ін. кого-небудь [20, с. 784].

Умова – необхідна обставина, яка уможливує здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь [20, с. 1295].

Таким чином, слід погодитись з Ю. Бауліним, який зазначає, що підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності згідно зі ст. 45 КК є її дійове каяття [21, с. 130]. Але слід зауважити, що лише формальною (правовою) підставою.

“Умова звільнення – поняття, субординаційно підпорядковане категорії “підстава звільнення” і співвідноситься з нею як окреме із цілим” [22, с. 124].

Має рацію і В. Сверчков, який указує на те, що підстава складається із сукупності умов і, будучи сукупністю достатніх ознак (умов), є єдиним приводом до закриття провадження [23, с. 54]. Отже, В. Сверчков усі вказані у статті КК обставини називає умовами звільнення, поділяючи їх на умови об'єктивного (учинення злочину вперше, певного ступеня тяжкості) і суб'єктивного (добровільна явка з повинною, сприяння розкриттю і розслідуванню злочину, відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди) характеру [24, с. 63].

Ця точка зору знайшла своїх прихильників і серед вітчизняних науковців. Так, умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям класифікував О. Житний на:

1) умови, що стосуються вчиненого діяння (вони окреслюють межі застосування ст. 45 КК): учинення злочину вперше, невелика тяжкість учиненого злочину;

2) умови, що стосуються післязлочинної поведінки особи (у структурно-генетичному аспекті вони є основними, оскільки визначають зміст дійового каяття): щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди [25, с. 196].

П. Хряпінський, на нашу думку, має рацію в тому, що закріплені у ст. 45 КК обставини є умовами застосування інституту дійового каяття. Автор розділяє їх на *об'єктивні* (що існують незалежно від учинення злочину) і *суб'єктивні* (що виникають

у зв'язку з учиненням злочину). До об'єктивних П. Хряпінський зараховує дві умови: 1) учинення злочину вперше; 2) учинення злочину невеликої тяжкості. До суб'єктивних він зараховує три умови: 1) щире каяття; 2) активне сприяння розкриттю злочину; 3) повне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди [26, с. 78].

Схожої думки дотримується і Н. Сенаторов, який, розглядаючи інститут примирення, умови цього виду звільнення ділить на дві групи: 1) обставини, що характеризують злочин, і 2) обставини, що характеризують післязлочинну поведінку [27, с. 81].

IV. Висновки

Розглянувши погляди щодо змісту підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності, доходимо висновку, що найбільш переконливою є позиція О. Житного, який враховує формальну і матеріальну природу підстав до звільнення від кримінальної відповідальності. Під підставами звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям особи слід розуміти дійове каяття (формальна підстава) [28, с. 72].

Умовами звільнення є визначені законодавцем у самій нормі КК: вчинення злочину вперше; вчинення злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості; щире каяття; активне сприяння розкриттю злочину; повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

Список використаної літератури

1. Матюшенко Р. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям / Р. Матюшенко // Право України. – 2002. – № 8. – С. 99–101.
2. Тертишник В. Компроміс у кримінальному процесі / В. Тертишник // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 11. – С. 107–110.
3. Прекращение уголовного дела с освобождением обвиняемого от уголовной ответственности : Республ. міжвід. наук. зб. [“Проблеми законності”]. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 55. – С. 148–153.
4. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України та постанов Верховного Суду України у справах кримінальної юрисдикції. – Х. : Одиссей, 2012. – 432 с.
5. Дадакаев Э.Д. Основания освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием / Э.Д. Дадакаев // Уголовная политика и обеспечение экономической безопасности : труды Академии управления. – М., 2001. – С. 70–76.
6. Горжей В.Я. Деятельное раскаяние: проблемы правоприменения / В.Я. Горжей // Российский следователь. – 2003. – № 4. – С. 17–22.

7. Петрухин И. Гуманность или трезвый расчет? / И. Петрухин // Российская юстиция. – 1999. – № 9. – С. 21–26.
8. Головачанский В.М. Деятельное раскаяние как основание освобождения лица от уголовной ответственности / В.М. Головачанский. – М., – С. 26–27.
9. Кушнарев В.А. Проблемы толкования норм уголовного права о деятельном раскаянии / В.А. Кушнарев // Российский следователь. – 2001. – № 1. – С. 12–16.
10. Аликперов Х.Д. Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием / Х.Д. Аликперов // Законность. – 1999. – № 5. – С. 17–22.
11. Егоров В.С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / В.С. Егоров. – М.: Моск. психолого-социальный ин-т, 2002. – 279 с.
12. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / С.Г. Келина. – М., 1974. – 240 с.
13. Домахин С.А. Общественное поручительство / С.А. Домахин, В.Г. Степанов. – М.: Госюриздат, 1962. – 100 с.
14. Мендельсон Г.А. Передача на поруки лиц совершивших преступления, не представляющие большой общественной опасности / Г.А. Мендельсон. – М.: МГУ, 1963. – С. 7–11.
15. Дубинский А.Я. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования: учеб. пособ. / А.Я. Дубинский. – К., 1975. – 132 с.
16. Ковалев В.А. Прекращение уголовного дела в условиях деятельности органов дознания: учеб. пособ. / В.А. Ковалев. – М.: МССШМ МВД СССР, 1990. – 64 с.
17. Кривоченко Л.Н. Освобождение от уголовной ответственности с применением мер общественного или административного воздействия: учеб. пособ. / Л.Н. Кривоченко; Министерство высшего и среднего специального образования Украинской ССР. Харьковский юридический институт им. Ф.Э. Дзержинского. – Харьков. юрид. ин-т, 1981. – 51 с.
18. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания / В.В. Скибицкий; отв. ред.: И.П. Лановенко; АН Украинской ССР, Ин-т государства и права. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 48–49.
19. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и практика / Т.А. Лесниевски-Костарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2000. – 400 с.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2002. – С. 1440.
21. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Ю.В. Баулін. – К.: Атака, 2004. – 296 с.
22. Щодо питання про умови звільнення від кримінальної відповідальності та їх класифікацію: тези наукових доповідей учасників наук. конф. молодих учених [“Сучасні проблеми юридичної науки і правозастосовної діяльності”], (м. Харків, 2001 р.). – К., 2002. – С. 124–126.
23. Сверчков В.В. Актуальные вопросы освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием / В.В. Сверчков // Государство и право. – 1999. – № 12. – С. 53–58.
24. Сверчков В. Деятельное раскаяние в нормах Общей и Особенной частей УК РФ / В. Сверчков // Российская юстиция. – 2001. – № 2. – С. 60–68.
25. Житний О.О. Умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям / О.О. Житний // Вісник НУВС. – 2002. – № 18. – С. 196–198.
26. Деятельное раскаяние как обстоятельство, освобождающее от уголовной ответственности или смягчающее наказание: матер. Міжн. наук.-практ. конф. [“Новий кримінальний кодекс України Питання застосування і вивчення”], (м. Харків, 2001 р.). – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 77–80.
27. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением виновного с потерпевшим: матер. Міжн. наук.-практ. конф. [“Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення”], (м. Харків, 2001 р.). – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 80–82.
28. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям / О.О. Житний. – Х.: Вид-во НУВС, 2004. – 152 с.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2014

Степанов П.Л. Основания и условия освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием: проблемы определения

Статья посвящена проблеме определения оснований и условий освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием. Осуществлен анализ мнений ученых, которые исследовали основания и условия освобождения от уголовной ответственности вообще и в связи с деятельным раскаянием в частности. Разница во взглядах, прежде всего, связана с отличием правовой природы сущности оснований и условий, с которыми законодатель связывает применение рассматриваемого института. На основании проведен-

ного исследования высказано собственное видение относительно понимания таких юридически значимых категорий, которыми являются основания и условия освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием лица.

Ключевые слова: деятельное раскаяние, освобождение, уголовная ответственность, основания, условия.

Stepanov P. Grounds and conditions for exemption from criminal liability in the because of active repentance: problems of definition

The article deals with the definition of the grounds and conditions for exemption from criminal liability in connection with active repentance. The analysis of the opinions of scientists who explored the grounds and conditions for exemption from criminal liability in general and in connection with active repentance in particular. The difference in views, primarily related to the uneven nature of the legal nature of understanding the grounds and conditions to which the application relates legislative institution that is considered.

Relative grounds for exemption from criminal liability that such can be reduced to three main groups. According to some authors under the grounds for excluding criminal responsibility should be understood a small degree of social danger of being freed and conclusion about the possibility of reform and re stateless implementation of criminal responsibility. Others believe that the grounds for exemption alternatively consist of subjective (no loss or reduction in the face of danger to society) and objective (loss or reduction of social danger of the offense at the time of release) features. Still others argue that the bases are small degree of social danger of the offense and the person who committed it.

Relative grounds for exemption from criminal liability in connection with active repentance, in legal literature by some authors defined as committing a crime for the first time and low gravity. According to the second, these are like the first offense and a small gravity and sincere repentance, active contribution to solving the crime, damages and removal of the damage caused, as well as the implementation of other actions that demonstrate the uselessness of criminal punishment. Also suggested that the commission of a crime for the first time and gravity are small bases, while positive behavior after criminal person relates to the conditions of this exemption.

Thus, on the basis of the study, given the nature of the formal and material grounds for exemption from criminal liability come to the following conclusions. Under the grounds for excluding criminal responsibility of active repentance person should understand active repentance (formal basis) , while the unreasonableness of criminal responsibility (base material).

Conditions of release are: first offense; minor offense of careless or moderate; sincere repentance; active assistance in solving crimes; full compensation for losses or eliminate harm.

Key words: active repentance, release, criminal liability, base, terms.